

Wil de echte Spinoza opstaan?

Henri Krop

Spinoza

Een paradoxale icoon van Nederland

Amsterdam: Prometheus | Bert Bakker, 2014

822 pagina's

ISBN 9789035138711

Yoram Stein

Ons beeld van Nederlands beroemdste filosoof is min of meer bepaald door *Radical Enlightenment* van de Britse historicus Jonathan Israel. In dit boek wordt Spinoza een bijzondere rol toegekend als de inspirator van een stroming die een einde wilde maken aan alle theologische en kerkelijke tradities: de 'radicale verlichting'. Uit deze radicale verlichting is volgens Israel de moderne seculiere samenleving voortgekomen, en deze zou begonnen zijn bij Spinoza's filosofie, waarin God geen wetgever en rechter is, maar gelijk staat aan de natuur. *Radical Enlightenment* kreeg veel aandacht in de media, omdat het verscheen in terreurjaar 2001 toen de door de Britse historicus beschreven kernwaarden van de radicale verlichting - zoals gelijkheid tussen man en vrouw, vrijheid van meningsuiting en democratisch tot stand gekomen wetten -, opnieuw in het gedrang leken. Spinoza werd in de periode na 2001 daardoor steeds vaker gezien als de beschermheilige van het secularisme. Zo gaf vertrekkend parlementslid Boris van der Ham (D66) de Tweede Kamer in 2012 een exemplaar van Spinoza's *Theologisch-politiek traktaat* (TTP) als afscheidscadeau, omdat op het leesplankje bij de voorzitter wel de Bijbel en de Koran stonden, maar geen werken die "ook de seculiere politicus in de Kamer

inspiratie brengen". Dat vrijwel niemand een kritische aantekening maakte bij dit 'seculiere' afscheidscadeau van Van der Ham - Spinoza pleit in de TTP immers niet voor een scheiding tussen kerk en staat, maar hij betoont zich daarin juist een voorstander van een door de staat gereguleerde kerk die een aantal fundamentele dogma's van het geloof dient te verspreiden - toont wellicht aan hoe sterk het beeld van Spinoza als radicale verlichter in de geesten van de mensen had postgevat.

Henri Krop geeft in zijn boek juist allerlei verschillende beelden van Spinoza door verslag te doen van de wijd uiteenlopende manieren waarop Spinoza's filosofie in Nederland gedurende vier eeuwen ontvangen is. Krop dient zijn receptiegeschiedenis op in vier periodes van ongeveer een eeuw. De eerste periode - de tijd waarin Spinoza zelf leefde, de zeventiende eeuw - wordt in de eerste drie hoofdstukken behandeld door de verhouding tussen Spinoza en Descartes, de kring van mannen rond Spinoza, en Spinoza's eerste critici te schetsen. Slechts één hoofdstuk behandelt de tweede periode: de korte achttiende eeuw, toen er in Nederland druk gediscussieerd werd over Spinoza en het natuurrecht. De derde periode, de lange negentiende eeuw beslaat verreweg het grootste deel van het boek: in hoofdstukken

vijf tot en met tien wordt uitvoerig beschreven hoe de belangstelling voor Spinoza - dankzij de Duitse *Pantheismusstreit* - in Nederland opbloede. (Hoofdstuk negen lijkt hier overigens een beetje te wringen met de algemene opzet van het boek, omdat dit hoofdstuk het spinozisme *buiten* Nederland beschrijft.) Een omvangrijk elfde hoofdstuk behandelt de vierde en laatste periode, vanaf de Tweede Wereldoorlog tot nu. (Hier houdt Krop zich weer streng aan de beperking die hij zichzelf heeft opgelegd: Herman de Dijn die veel voor het Spinoza-onderzoek heeft betekend, wordt overgeslagen, omdat hij geen Nederlander maar een Vlaming is.) Hoewel Krop, net als Israel, onderstreept hoe invloedrijk Spinoza is geweest, wil hij tegelijkertijd het beeld van Spinoza als radicale verlichter nuanceren door te laten zien dat Spinoza niet alleen maar atheïstische vrijdenkers heeft geïnspireerd, maar een bont gezelschap van radicale protestanten, materialistische en idealistische filosofen, naturalisten en mystici, liberalen, socialisten en zelfs een nazi. Waar Israel Spinoza's kritiek op de theologische en kerkelijke traditie tot dé kern maakt van diens filosofie, wil Krop aantonen dat er van een dergelijke harde kern geen sprake is. "(...) [W]e moeten ons er misschien wel bij neerleggen dat een eenduidige interpretatie van Spinoza's werken die aan alle aspecten recht doet onmogelijk is. De werkelijke Spinoza zal misschien wel nooit opstaan" (p. 29).

De grote hoeveelheid tegenstrijdige interpretaties van Spinoza's werk is een reden voor Krop om hem een "paradoxale icoon van Nederland" te noemen. De andere reden die hij noemt, is dat de abstracte metafysische bewijsvoeringen van de zo vaak bejubelde filosoof juist slecht bij het nuchtere Hollandse zelfbeeld lijken te passen. Krop is geen filosoof die deze twee schijnbare tegenstrijdigheden op systematische wijze oplost, maar een

historicus die beschrijft hoe er vier eeuwen in Nederland gedacht en gediscussieerd is over de geestelijke nalatenschap van Spinoza. Krop wil niet zozeer analyseren en verklaren, als wel fenomenologisch registreren en verstaan. Als historicus wil hij "bescheiden" zijn en "de neiging weerstaan om op de rechterstoel plaats te nemen" (p. 29).

Toch ontkomt Krop er niet aan om stelling te nemen, hetgeen hij vooral doet in het slot-hoofdstuk dat gaat over het blijvende belang van Spinoza. De auteur geeft hier zijn rol als bescheiden historicus op en tracht - in strijd met zijn eigen anti-essentialistische conclusie - om een blijvende essentie uit Spinoza's filosofie te abstraheren. Het is in deze context dat hij het bijvoorbeeld heeft over de weldadige invloed die Spinoza's filosofie zou hebben omdat deze mensen minder vatbaar zou maken voor "de lokroep van de veiligheidssamenleving en haar spoken van de altijd toenemende misdaad, de tsunami's van vreemdelingen en het terrorisme" (p. 747). De lezer vraagt zich bij dergelijke passages af of Spinoza hier niet alsnog voor een bepaald politiek karretje wordt gespannen. Dat gebeurt in zekere zin al wanneer Krop Spinoza's filosofie "anti-essentialistisch" noemt (p. 745). Spinoza zou volgens Krop geen onderscheid maken tussen iets dat voor iemand voordelig *lijkt* en iets dat voor iemand werkelijk voordelig *is*. Maar Spinoza maakt zo'n onderscheid wel, bijvoorbeeld wanneer hij schrijft dat overheden weliswaar kunnen denken dat het in hun eigenbelang is om allen die het niet volstrekt met hen eens zijn als vijanden te beschouwen, maar dat met het oordeel van de gezonde rede kan worden ingezien dat dit zeker niet in hun voordeel is (TTP, hoofdstuk 20, paragraaf 3).

Krop tracht het beeld van Spinoza als antireligieus denker te nuanceren door ruimschoots aandacht te besteden aan de invloed van Spinoza op het protestantisme. Tot de kring rond

Spinoza behoorden niet alleen vrijdenkers zoals de gebroeders Koerbagh, waarvan er één vanwege zijn godslasterlijke opvattingen in het Rasphuis werd opgesloten en omkwam, maar ook doopsgezinde kooplui zoals Jarig Jelles die meende dat Spinoza's filosofie helemaal overeenkomt met het ware, 'redelijke christendom'. Krop legt uit hoe het 'redelijk christendom' volgens Jelles geen geloof was, maar een wetenschap. "De rede Gods", doceert Krop, "wordt wanneer wij deze kennen, het verstand, en wanneer het licht van het goddelijk verstand de mens bestraalt, worden wij 'één met Christus en de medechristenen'" (p. 84). Ook tijdens de 'gouden eeuw van het spinozisme' (1848-1885) waren mensen die zich met Spinoza bezighielden geen atheïsten die zich tegen het christendom keerden: de belangrijkste spinozisten, inclusief de vermaarde Spinoza-propagandist Johannes van Vloten, waren van huis uit allemaal theologen. In Nederland, schrijft Krop, "ontstond de spinozistische beweging dus in de schoot van het protestantisme. De vooraanstaande spinozisten waren niet alleen van oorsprong theoloog, maar in een spinozistische levensleer zochten zij een alternatief voor het verouderd geloof van de kerken" (p. 396). Deze band tussen spinozisme en protestantisme die als een rode draad door het boek loopt, speelt volgens de auteur nog steeds een rol. Als voorbeeld van christelijke spinozisme noemt Krop de predikant Jan Knol die verschillende populariserende werken over Spinoza op zijn naam heeft staan. Krop: "Net als voor Jelles en van Leenhof drie eeuwen geleden, is voor Knol Spinoza een filosoof die ons leert de boodschap van Christus te ontmythologiseren en een 'hemel op aarde' voor ons mogelijk te maken" (p. 736).

Krop hangt als historicus het contextualisme aan: alle mensen zijn kinderen van hun tijd en iedere tijd kent daardoor zijn eigen Spinoza. Dit contextualisme past goed bij zijn anti-essentialisme: geestelijke stromingen zoals spinozisme en protestantisme hebben geen eeuwige en onveranderlijke kern, maar tonen ons steeds weer andere facetten. Naast dat Krop moeite heeft om zichzelf consequent aan zijn eigen anti-essentialisme te houden, is het zeer de vraag of Spinoza het met deze opvattingen eens zou zijn geweest. Immers, niet alleen hecht Spinoza in zijn *Ethica* duidelijk waarde aan het bestaan van essenties en het bestaan van een perspectief vanuit de eeuwigheid (*sub specie aeternitatis*), in zijn TTP maakt hij bovendien duidelijk dat er - alle verschillende interpretaties en historische veranderingen ten spijt - uit de Bijbel wel degelijk een fundamentele kern aan morele leerstukken te ontleen is.

Het loont wellicht wel om Krops boek zelf contextualistisch te lezen: als een weerslag van de tijd waarin wij nu leven, waarin religie onder druk staat van enerzijds de aanhangers van de radicale verlichting die alle religie uit het maatschappelijk leven willen bannen en anderzijds de radicale gelovigen die hun religieuze heilstaat met geweld aan anderen willen opdringen. Dit boek levert zo niet alleen een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van de moderne filosofie in Nederland, maar tracht tegelijkertijd ook op bescheiden wijze een nieuw perspectief te bieden in dit actuele debat over de plaats van religie in de moderne samenleving, namelijk door te laten zien dat religiositeit goed met de moderniteit kan samengaan.